

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра педагогіки

Часниченко Олеся Юріївна

**РОЗВИТОК ХУДОЖНЬОЇ ОБДАРОВАНОСТІ ВИХОВАНЦІВ ГУРТКІВ
МИСТЕЦЬКОГО ПРОФІЛЮ**

Спеціальність: 011 Освітні, педагогічні науки

Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник
_____ О. І. Огієнко
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки
« ____ » _____ 2021 року

Виконавець
_____ О. Ю. Часниченко
« ____ » _____ 2021 року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОЇ ОБДАРОВАНOSTІ ВИХОВАНЦІВ ГУРТКІВ МИСТЕЦЬКОГО ПРОФІЛЮ ..	8
1.1. Художня обдарованість як предмет науково-педагогічних досліджень.....	8
1.2. Потенціал гуртків мистецького профілю для розвитку художньої обдарованості вихованців.....	13
Висновки до розділу 1.....	25
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОЇ ОБДАРОВАНOSTІ ВИХОВАНЦІВ ГУРТКІВ МИСТЕЦЬКОГО ПРОФІЛЮ	28
2.1. Змістово-процесуальні засади розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю.....	
2.2. Модель розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю	40 45
Висновки до розділу 2.....	47
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	55

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток обдарованості в учнівської молоді є одним із провідних напрямів державної освітньої політики України, оскільки саме такі діти є ресурсом підвищення конкурентоспроможності країни. Без сумніву, обдаровані учні вимагають додаткових освітніх послуг, які не завжди надаються школами. У такому зв'язку доцільним вбачається залучення закладів позашкільної освіти, зокрема гуртків мистецького профілю.

Підтвердження необхідності розвитку обдарованості в учнівської молоді знаходимо в нормативно-правовій базі, а саме: Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» (2016) та Законах України «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020), «Про позашкільну освіту» (2000) та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема обдарованості стали спеціальним предметом розгляду в наукових працях таких вітчизняних дослідників, як О. Антонова, Д. Богоявленська, М. Бойченко, А. Матюшкін, В. Моляко, О. Музика, Б. Теплов та ін. Зазначені вчені з'ясували сутність обдарованості, виокремили та схарактеризували види обдарованості, а також виявили особливості її розвитку в дітей різного віку.

Різні аспекти розвитку обдарованості, зокрема в закладах позашкільної освіти, висвітлено в дослідженнях таких науковців, як Є. Алексєєв (особливості талант-менеджменту); Л. Амосова (пісочна анімація як засіб розвитку дитячої обдарованості); Ю. Гулько (дитяче експериментування як показник обдарованості); В. Зимогляд (особливості педагогічної роботи з обдарованими учнями); О. Ігнатова (тренінговий майданчик – інноваційна модель надання освітніх послуг обдарованій учнівській молоді); Т. Костенко (інноваційна модель розвитку творчого потенціалу учнів в закладі позашкільної освіти); Л. Луцишина (гурткова робота як один із основних напрямків роботи з обдарованими дошкільниками на сучасному етапі); М. Міленіна (інноваційні підходи до розуміння обдарованості) та ін.

Значну роботу з пошуку та розвитку обдарованих дітей здійснюють заклади позашкільної освіти, які є складовим елементом системи освіти в Україні. До того ж, у системі освіти поступово зростає роль мистецтва. Освітній потенціал мистецтва міститься в самій його сутності й пояснюється тим, що емоційний бік свідомості, естетичні ідеали особистості є базовими з точки зору інтелекту у формуванні духовних інтересів, ставлення до світу загалом. Серед інших видів мистецтво є унікальним у розв'язанні проблем художнього та особистісного розвитку, соціального та духовного розвитку учнівської молоді. А відтак, зростає роль гуртків мистецького профілю в розвитку художньо обдарованих учнів.

Доцільність наукового опрацювання означеної проблеми зумовлено необхідністю подолання низки *суперечностей між*:

- між соціальним замовленням на підготовку обдарованих дітей у галузі культури та творчої діяльності та низьким соціальним статусом працівників освіти, культури та мистецтва, що багато в чому пояснює небажання батьків обдарованих дітей професійно орієнтувати їх на цю сферу діяльності;
- між потребами вихованців у супроводі їх дослідницької та творчої діяльності та недоліком у педагогів знань про особливості прояву дитячої обдарованості та методи її виявлення й розвитку;
- між потребами школи у формуванні освітнього середовища, орієнтованого на розвиток обдарованості дітей та відсутністю наукового обґрунтування даного процесу.

Пошук можливих шляхів вирішення даних протиріч і соціально-педагогічна значущість проблеми розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю, її недостатня теоретична й методична розробка зумовили актуальність дослідження та були підставою для визначення його теми.

Мета дослідження – з'ясувати теоретичні та організаційно-педагогічні засади розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю.

Об'єкт дослідження – виховання обдарованих учнів.

Предмет дослідження – теоретичні та організаційно-педагогічні засади розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати сутність художньої обдарованості.
2. Висвітлити потенціал гуртків мистецького профілю для розвитку обдарованих вихованців.
3. Окреслити змістово-процесуальні засади розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю.
4. Визначити психолого-педагогічні умови розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю.
5. Розробити та науково обґрунтувати модель розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю.

Для досягнення означеної мети й вирішення поставлених завдань було використано такі **методи дослідження**: *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація, класифікація; аналіз науково-педагогічної літератури; термінологічного аналізу – для з'ясування стану розробленості проблеми у вітчизняному науковому дискурсі та окреслення поняттєво-термінологічного апарату дослідження; структурно-логічний метод – задля визначення потенціалу гуртків мистецького профілю для розвитку художньої обдарованості вихованців означених гуртків, змістово-процесуальних засад означеного процесу; *емпіричні*: бесіди, інтерв'ю, спостереження з метою уточнення та верифікації отриманих даних; моделювання для розробки та наукового обґрунтування моделі розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю.

Елементи наукової новизни одержаних результатів полягають у цілісному аналізі теоретичних, змістово-процесуальних засад розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю; уточненні сутності поняття «художня обдарованість», «розвиток художньої обдарованості» у науково-педагогічній літературі; окресленні потенціалу

гуртків для розвитку художньо обдарованих вихованців гуртків мистецького профілю; розробленні та науковому обґрунтуванні моделі розвитку художньо обдарованих вихованців гуртків мистецького профілю.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що теоретичні положення та модель розвитку художньо обдарованих вихованців гуртків мистецького профілю можуть бути використані у процесі викладання психолого-педагогічних дисциплін, написання посібників та методичних рекомендацій; педагогами у практичній діяльності; магістрантами під час написання магістерських робіт.

Структура та обсяг магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (52 найменування). Основний зміст магістерської роботи викладено на 54 сторінках. Загальний обсяг роботи – 58 сторінок.

Апробація результатів та публікації. Результати дослідження доповідались на таких міжнародних науково-практичних конференціях «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін» (Суми, 2021, 20-21 квітня), «Європейський університет: імідж, мобільність та соціальні перспективи» (Суми, 2021, 19-20 травня), «Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи» (Суми, 2021, 16–17 листопада) та висвітлено в таких публікаціях авторки:

Часниченко, О. (2021). Організація розвитку художньо обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю: теоретичний аспект. *Наукові пошуки: зб. наук. пр. молодих учених, Вип. 19*, 19-25.

Часниченко, О. Ю. (2021). Розвиток художньої обдарованості дітей і підлітків у США. *Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (16–17 листопада 2021 року, м. Суми)*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОЇ ОБДАРОВАНОСТІ ВИХОВАНЦІВ ГУРТКІВ МИСТЕЦЬКОГО ПРОФІЛЮ

1.1. Художня обдарованість як предмет науково-педагогічних досліджень

Проблема обдарованості складна й неоднозначна, так само як унікальна і сама людина. Визнання наукою, педагогічною громадськістю, суспільством загалом соціальної значущості проблеми навчання обдарованих дітей останніми роками стало важливим кроком до пошуку її розв'язання. У свою чергу, це призвело до значного посилення інтересу до фундаментальних наукових розробок у галузі психології та педагогіки обдарованості: до створення нових теорій і методів, спрямованих на виявлення психологічних закономірностей і механізмів розвитку обдарованості, а також до практикоорієнтованих досліджень, їх практичної апробації та впровадження методів, що розробляються, пошуку, навчання та розвитку обдарованих дітей.

У зарубіжних та вітчизняних психолого-педагогічних теоріях розвиток обдарованості вивчається низкою наукових шкіл, які дотримуються двох основних напрямів: нейтивізм (від англійської *native* – природний) передбачає природну генетичну основу для розвитку здібностей і обдарованості (Ф. Гальтон, В. Друїн, А. Лазурський та ін); соціайтивізм (від англійської *sociative* – сукупність навколишніх умов) не заперечує істотної ролі природних задатків, але в генезі розвитку обдарованості вирішальна роль відводиться соціальному середовищу (Д. Богоявленська, Ю. Мануйлов, С. Рубінштейн та ін.).

Сучасні психолого-педагогічні тенденції розвитку обдарованості за напрямками нейтивізму та соціайтивізму не обмежуються розглянутими вище теоріями. Усвідомлення цінності обдарованих і талановитих є значимим для

розуміння важливості теорії К. Хеллера, який вважає, що найцінніша інвестиція, яку може зробити будь-яке суспільство, – це розвиток потенціалу людських ресурсів (Хеллер, 1997, с. 111).

Дослідження В. Баруліна дозволили виявити, що в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях виділяються теорії, які надають пріоритет таким видам обдарованості: художньої, загальної інтелектуальної, академічної та творчої (Барулин, 2003).

У низці зарубіжних теорій виділяється загальна інтелектуальна та академічна обдарованість. Загальна інтелектуальна обдарованість передбачає швидке оволодіння поняттями, легкість запам'ятовування та збереження інформації, дозволяє процвітати в багатьох галузях знань. Академічна обдарованість проявляється в успішності навчання окремим навчальним предметам, є більш приватною та виборчою. У вітчизняній психолого-педагогічній науці основою розвитку обдарованості є теорія про здібності (Л. Виготський та ін.), основні складові якої: розвиток людини є розвиток її здібностей (С. Рубінштейн); успадковуються не можливості, а можливості їх розвитку – задатки (Л. Виготський); здібності та інтереси формуються й виявляються лише в діяльності (О. Леонтьєв); основний поділ за здібностями – це поділ людей на художній (правополушарний, першосигнальний), розумовий (лівополушарний, другосигнальний) та середній типи (без переважання одного та іншого) (І. Павлов); обдарованість є проявом творчого потенціалу людини (А. Матюшкін) (Назарова, 2000).

Аналіз зарубіжних і вітчизняних теорій, концепцій дозволив виділити методологічні підходи до розвитку обдарованості школярів: гуманістичний, аксіологічний, системний, ініціативний, діяльнісний, комплексний, екопсихологічний, психодидактичний, акмеологічний та середовищний.

На думку Ш. Амонашвілі, І. Демакова, А. Гавріліна, А. Маслоу, гуманістичний підхід має на увазі розвиток і становлення відносин взаємної поваги учнів і педагогів, заснованого на альтруїзмі й дотриманні суб'єктних прав, формуванні почуття власної гідності й розвитку особистісного

потенціалу обдарованих дітей, на збереження та зміцнення їх фізичного та психічного здоров'я. Реалізація цього підходу надає талановитим учням право вибору індивідуального шляху розвитку (Амонашвили, 1989, с. 4-10).

Як вважають Є. Бондаревська, В. Караковський, Б. Лихачов, аксіологічний підхід передбачає визнання людини найвищою цінністю, повагу унікальності таланту у кожному учні, «дарованого йому від природи», ставлення до обдарованих як до суб'єктів свого розвитку, що ґрунтується на педагогіці співпраці (Лекторский, 1983, с. 1130).

Розвиток обдарованості як системної, що розвивається протягом життя якості психіки, що визначає можливість досягнення школярами високих, неабияких результатів в одному або кількох видах діяльності, порівняно з іншими, передбачає системний підхід. Сутність системного підходу до вивчення розвитку обдарованості означає розгляд досліджуваних об'єктів як систем, як безлічі взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, підпорядкованих цілям виховання, освіти й навчання підростаючого покоління та дорослих людей (Ю. Бабанський, Т. Ільїна та ін.) (Ільїна, 1984).

Ініціювальний підхід спонукає школярів до діяльності самостійної побудови успішного життєвого шляху, формує у них прагнення до успіху та суб'єктну позицію по відношенню до власного життя (О. Фіногенова) (Финогенова, 2007, с. 100-107).

Діяльнісний підхід, на думку Л. Виготського, А. Запорожця, О. Леонтьєва, має на увазі активну взаємодію Космосу з навколишньою дійсністю «в діяльності й через діяльність», де обдаровані діти виступають як суб'єкти, які цілеспрямовано впливають на конкретний об'єкт і задовольняють власні потреби. При цьому важливо розвивати здібності талановитих учнів за допомогою включення їх до реальної діяльності або діяльності, максимально наближеної до реальності (Леонтьєв, 1971).

Одним із сучасних підходів у системі психолого-педагогічної науки та практики, які досліджують обдарованість, є комплексний підхід, який сприяє

виявленню способів і талантів школярів, як загальної інтелектуальної обдарованості, так і творчої, а також спеціальних видів обдарованості. Успіхи знаходять своє відображення у навчальній та додатковій національній діяльності, що є цілісною та неподільною єдністю.

Екопсихологічний підхід розглядає обдарованість як системну якість психіки, що виникає у взаємодії учнів з освітнім середовищем (семейним, шкільним тощо) розвиваючого або творчого типу, здатної зняти психологічний бар'єр розвитку школярів і, тим самим, розкрити творчий початок усієї сфери психіки (Панова, 1998, с. 30-44).

Сутність психодидактичного підходу до розвитку обдарованості полягає у використанні проєктування та моделювання освітнього середовища як основного методу розвиваючої освіти, що забезпечує можливість виявлення, навчання й розвитку обдарованих дітей в умовах загальноосвітньої школи (В. Панов та ін.) (Панов, 1998).

Середовищний підхід сприяє подальшій побудові мотиваційно орієнтованого середовища закладу освіти, у тому числі й позашкільної для розвитку обдарованості школярів. Розроблені Ю.С. Мануйловим основні тези зводяться до такого:

- середовище усереднює особистість (і тим більше, чим довше особистість перебуває у ньому). Багате середовище – збагачує, бідне – збіднює, вільне – звільняє, здорове – оздоровлює, обмежене – обмежує тощо;
- середовище опосередковує шлях розвитку індивідуума, заломлюючи його свідомість (самосвідомість) і поведінку спектром можливостей, що обіцяють ту чи іншу якість життя;
- середовище сприяє грою стихій формуванню певного способу життя його мешканців. Стихії – це сили, які рухають, керують індивідами за аналогією з хвилею, зарядом, енергетичним потоком, вихором, об'єктом, що рухається, потужним імпульсом, що формує тенденцію вібраціями тощо;
- середовище здатне за відповідних змін його значень стати засобом управління процесами формування й розвитку особистості.

Таким чином, проаналізувавши методологічні підходи до розвитку обдарованості школярів, нами було виявлено, що у процесі розкриття проблеми обдарованості особливу важливість набуває визначення джерел обдарованості – продукт самої природи чи закономірний результат виховання. У зв'язку з цим, під час аналізу теорій, концепцій та підходів ми виявили два напрями: розуміння обдарованості як однофакторного явища та відповідне розкриття структури обдарованості (Ф. Гальтон, В. Дружинін, А. Лазурський та ін.) та перехід від обмеження обдарованості в інтелектуальній області до інших видів обдарованості: творчої, лідерської, художньої та ін. (Д. Богоявленська та ін.). Численні теорії визначають обдарованість дитини як її потенційну можливість до визначних досягнень у майбутньому.

Таким чином, результати наукових досліджень дозволили зробити висновок про різноманіття та відносну незалежність проявів і розвитку обдарованості в різних сферах діяльності (навчальної, наукової, практичної, спортивної, суспільної та ін.) та існування не тільки когнітивних (розумових здібностей), але й некогнітивних особистісних (мотиваційних, емоційних, вольових) і соціальних (умов виховання й навчання) факторів у її розвитку.

Логіка даного дослідження вимагає звернення до розгляду терміну «художня обдарованість». Відтак, художня обдарованість потрактовується вченими та практикаками в контексті сфери мистецтва та художньої діяльності. Наявність означеного виду обдарованості пропонують визначити за певними особистісними виявами, як-от:

- у дитини спостерігається стійкий інтерес до наочної інформації, яким можуть бути твори живопису, репродукції, графічна продукція, малюнки, скульптури тощо;
- дитина запам'ятовує побачене до найдрібніших деталей (колір, форма, вигляд тощо);

- дитина може тривалий час займатися ліпленням, малюванням, макетуванням, архітектурними проєктами, дизайном із задоволенням і захопленням;
- дитина вправно та вміло працює із зображувальними матеріалами, обладнанням, приладдям;
- дитина вільно орієнтується на площині аркуша;
- дитина активно використовує відомі їй засоби художньої виразності, якими є композиція, колір, форма, динаміка тощо);
- дитина без страху експериментує з різноманітними матеріалами, генерує нові креативні ідеї, способи зображення, часто фантазує у життєвих ситуаціях;
- в авторських роботах художньо обдарованих дітей наявна свідомо композиція, експресія, деталізація, оригінальність, колористичне рішення, винахідливість .

М. Коновальчук наголошує, що художня обдарованість дитини є її бажання і здатність створювати виразні образи засобами певного виду мистецтва (образотворчого, музичного, літературного, театрального тощо) (Коновальчук, 2013, с. 72).

Водночас, слід зауважити, що існує декілька підходів до потрактування поняття «художня обдарованість». Так, у науці її розтлумачують у двох значеннях як: загальновікова художня обдарованість та індивідуальна (О. Мелік-Пашаєв).

Для нас думка А. Мелік-Пашаєва щодо сутнісних особливостей обдарованості є доцільною. Вчений переконаний, що обдарованість є нормою розвитку, а не винятком. У той самий час, дослідник подає розвиток як розгортання (development), виведення на світ, актуалізація чогось, що поки що не виявлене, але те, що потенційно існує в дитині та прагне проявитися. Автор формує розуміння обдарованості з естетичного ставлення людини до дійсності, а не з діяльності, розглядаючи її як провідну особистісну

характеристику художника та психологічну основу для занять будь-яким видом художньої діяльності (Мелик-Пашаев, Новлянская и др., 2010).

Існує думка, що художня обдарованість підпорядковується генетичній програмі розвитку особистості. Так, вона може проявитися спонтанно, але розвиток її обумовлений середовищем та соціально-педагогічною програмою. До того ж, художня обдарованість може обмежуватися високим рівнем репродуктивної діяльності, копіюванням і наслідуванням. Тобто говоримо про виконавську майстерність, яка не прирівнюється до творчості.

У результаті аналізу наукової літератури з проблеми дослідження нами було виявлено концепції художньої обдарованості дослідників різних країн. Так, вітчизняний науковець В. Моляко акцентує на тому, що творча людина – це людина, здатна діяти більш конструктивно та раціонально у різних важких життєвих ситуаціях (Моляко, 2004). Американський дослідник обдарованості Дж. Рензулі представив модель обдарованості, в якій присутні три елементи: 1) креативне мислення, 2) інтелект вище середнього, 3) мотивація для досягнення високих цілей (Психология одаренности детей и подростков, 1996).

Цінною для даного дослідження є думка вітчизняної дослідниці Є. Завгородньої, яка зазначає, що: «художньо обдарована особистість – це найскладніша цілісна відкрита система, спрямована на розвиток та інтеграцію своїх можливостей та на розуміння відповідного їх унікального покликання, здатна до екзистенціювання (як вертикального виміру особистості) та взаємодії зі світом неабияким чином» (Завгородня, 2014, с. 73).

В. Рибалка наголошує, що нині наука вивчає питання обдарованості з точки зору специфіки діяльності нервової системи обдарованої особистості, відзначаючи при цьому такі її показники: висока чутливість та сенсорика; чіпка та міцна пам'ять; тип мислення, що ухиляється; взаємодія лівої та правої півкуль мозку; висока загальна реактивність (Рибалка, 2016).

Аналіз показників обдарованості уможливив підсумувати те, що окремі показники можна вважати професійно важливими якостями художньо обдарованої людини, зокрема, висока чутливість, міцна пам'ять, висока загальна реактивність.

О. Антонова в результаті контент-аналізу базових категоріальних ознак виокремила основні характеристики визначення обдарованої особи. Так, нею було виділено основні ознаки поняття обдарованої особи у 125-ти її визначеннях різними авторами (Антонова, 2007).

У контексті даного дослідження вважаємо за необхідне розглянути деякі з них відповідно до художньої обдарованості.

1. Наявність видатних здібностей (художні здібності), розвиток яких перевищує середній рівень.

2. Можливість досягнення визначних успіхів у тому чи іншому виді діяльності, спрямованість на певний вид діяльності (видатні успіхи в художній творчості та спрямованість на художню сферу діяльності).

3. Наявність творчих здібностей (креативності).

4. Наполегливість, висока працездатність, захопленість проблемою (мотивація, спрямована на завдання).

5. Наявність здібностей до виконання певного виду діяльності (спеціальні здібності – посидючість, терпіння, увага до деталей, інколи скрупульозність у виконанні художнього твору).

6. Позитивне емоційне ставлення до виду діяльності, що виконується.

7. Сприятливе навколишнє оточення (однодумці, колеги-художники чи простір мистецької школи, позашкільні мистецькі заклади).

8. Рівень самоповаги, «Я»-концепція (Антонова, 2007).

Таким чином, у даному дослідженні художню обдарованість будемо розуміти як різновид творчої обдарованості, її наслідки – високі досягнення людини в галузі художньої творчості та виконавчої майстерності: у живописі, музиці, скульптурі; акторські здібності. Художньо обдарована дитина виявляє неабиякі здібності в будь-якій із цих галузей.

У контексті даної роботи вважаємо за необхідне розкрити сутність поняття «розвиток». Так, різні трактування і формулювання поняття «розвиток», що спираються на біогенетичний закон (Геккель Е., Мюллер Ф. Гезелл А., Бакушинський А., Лабунська Г.), культурно- історичну психологію Л. Виготського, телеологічний підхід (Арсеньєв А., Мелік-Пашаєв А., Гостєв А., Ражніков В.), на інтеграцію основних існуючих підходів (Слобідчик В.).

Обираючи цільовий підхід у розгляді художньої обдарованості як предмета вивчення та впливу педагогіки мистецтва, під розвитком ми розуміємо, насамперед, «вертикальний» розвиток у його ціннісному сенсі, який постає як поступове розкриття існуючої форми вищого творчого Я, за якою людина творить себе в художньо-естетичному просторі, як виявлення та конкретизація цього вихідного цілого, яке вбирає в себе та модифікує різні психічні якості, перетворюючи їх на здатність до художньої творчості.

Розвиток передбачає не тільки постійні стійкі зміни, але й збереження певної стрижневої якості, що дозволяє особистості себе ідентифікувати та не розчинитись у змінних фазах розвитку, власних змінах. В основі цієї стрижневої якості лежить «дитячість», що є не проявом інфантилізму, а якістю, властивою багатьом талановитим людям і геніям. Ця властивість виражає себе у збереженні таких характеристик, як:

- цілісність особистості дитини, відсутність «розполюсованості» її внутрішнього світу та свідомості на повсякденне (соціалізоване) і «магічне» (Флоренський П.), трансцендентне;

- наївність, свіжість погляду на світ, свобода самовираження без огляду на думку оточуючих;

- гра як спосіб життя, з якої досягається реальна дійсність через її «речовинність» і сутнісні риси;

- потреба у творчому переосмисленні світу дорослих, заперечення на особистій дійсності за допомогою комічного (карнавального) свідомості, що

проявляється у дітей не в сюжетно-рольових іграх, а в пародіях, витівках, гри «перевертнями».

Перелічені якості, властиві дитинству, є об'єктивацією «ідеальної форми» творчої особистості. Вони мають бути збережені як стрижнева та незмінна її сутнісна частина.

1.2. Потенціал гуртків мистецького профілю для розвитку художньої обдарованості вихованців

Головна умова творчого розвитку особистості полягає у самій особистості, якщо вона відкрита до творчої діяльності, перебуває у психологічній безпеці та вільна у своїй творчості. Найважливішою умовою організації художньо-творчої діяльності школярів, на думку вітчизняних педагогів і психологів, є створення творчої атмосфери.

Без сумніву, участь у різних видах діяльності веде до реалізації особистості, стимулює її до творчості. Розвиток здібностей, у тому числі й художніх, є основним завданням різних закладів освіти. Форми занять творчістю є такі джерела знань про життя, про різні галузі культури, які не можуть бути замінені шкільними уроками, ні іншими джерелами загальноосвітніх знань.

Провідним завданням закладів позашкільної освіти України, які є центрами неперервної освіти (охоплює дітей віком від 5 до 18 років), визначено створення не тільки необхідних умов для вільного інтелектуально-духовного розвитку, становлення творчої та креативної особистості, але й забезпечення оптимальної життєтворчої атмосфери для їх прояву й реалізації.

На думку С. Шацького, «дитячі клуби є центрами, де життя дітей будується на основі вимог, які розпочинаються у природі дитини; це таке творче об'єднання дітей, у якому створені найоптимальніші умови для різних зустрічей, цікавого дозвілля, змістовної праці, занять мистецтвом, гри тощо» (Шацький, 1980, с. 255).

У структурі сучасних закладів позашкільної освіти наявне широке поле різноманітних за формою та напрямом творчих об'єднань (гуртки, секції, ансамблі, студії тощо). У таких закладах відбувається взаємодія виховних впливів освітньої та соціально-культурної сфер, здійснюється процес партнерського співробітництва педагогів та учнів, що спрямований на розвиток індивідуальних характеристик особистості, здобуття творчого досвіду дозвілєвої діяльності. Ефективність закладів позашкільної освіти досягається лише за умови, якщо вони стають цілісними, гармонійними, освітньо-виховними комплексами.

Вітчизняна дослідниця Т. Сущенко наголошує, що педагогічний процес у закладі позашкільної освіти потрібно розглядати як «цілеспрямоване духовне взаємозбагачення педагогів і дітей в умовах комфортно-сприятливого клімату взаємовідносин та індивідуальної співтворчості» (Сущенко, 1996, с. 16–32).

Нині необхідна розробка ефективної методики для усвідомленого вирішення творчих завдань у сфері художнього виховання, яка дозволяла б виробляти стійку потребу до переосмислення творчої спадщини українського народу, допомагала б формувати уявлення про художній образ на основі особистісного сприйняття, формувала емоції в учнів. У розв'язанні означених завдань велику роль відіграє гурткова робота, що є ідейно-художньою та науково-теоретичною базою методики, в основу якої входять такі дидактичні принципи: принцип систематичності та послідовності, науковості, наочності. Також використовується наступність і комплексний підхід в організації та проведенні.

Логіка дослідження вимагає з'ясування сутності поняття «гурток». Так, у Великому тлумачному словнику української мови знаходимо таке визначення: «Гурток - організація осіб, об'єднаних для спільної діяльності, спільних занять і т. ін.» (Бусел, 2005, с. 202). У Положенні про заклад позашкільної освіти гурток визначено як об'єднання вихованців, учнів і слухачів відповідно до їх нахилів, здібностей, інтересів до конкретного виду

діяльності з урахуванням їх віку, психофізичних особливостей, стану здоров'я» (Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад, 2001).

У даному дослідженні гурток будемо розуміти як основну форму реалізації позашкільної освіти й виховання школярів, що відбувається і у процесі вивчення окремої навчальної дисципліни чи їх сукупності, і різних інтегрованих курсів у межах навчальних програм, затверджених МОН України чи адаптованих навчальних програм.

Таким чином, гурток – це особлива спільнота учнівської молоді, в основу діяльності якої покладено добровільність, спільність інтересів, спрямованість на конкретний вид навчально-практичної діяльності; середовище, де надаються умови як інтелектуального, так і духовного й фізичного розвитку школярів, реалізація їхнього творчого потенціалу в системі позашкільної освіти та створюються ефективні умови соціальної адаптації до умов реального життя.

Найбільш поширеною формою організації дитячої творчості в закладах позашкільної освіти є гуртки художньо-естетичного напрямку. До них відносять: хореографічний, музичний, вокальний, декоративно-ужитковий, театральний, цирковий, образотворчий, літературний, кіно- та фотомистецтва.

Особистісний розвиток школярів у гуртках художньо-естетичного напрямку полягає у вихованні в них системи цінностей, збагачення емоційно-почуттєвої сфери, стимулювання образно-асоціативного мислення, розвиток творчого потенціалу.

Гурткова робота включає організацію робочої атмосфери, ділового ритму, оснащення матеріалами й обладнанням. Усе зазначене вище та рівномірність завантаженості школярів становлять, на наше переконання, запоруку успішного закріплення теоретичного матеріалу, засвоєння та пізнання досвіду роботи художників.

У результаті аналізу наукової літератури та діяльності гуртків можемо стверджувати, що гурткова робота є консолідуючою ланкою між теоретичним та практичним навчанням. До того ж, у процесі гурткової роботи відбувається засвоєння професійної майстерності, як-от:

- стилів і методів художньої роботи в образотворчій та декоративно-ужитковій діяльності;
- функціональної значущості твору та середовища його знаходження на основі діагностичного художнього проєктування;
- пізнавальних, загальноосвітніх і виховних завдань з урахуванням індивідуальних вікових та соціально-психологічних особливостей;
- форм, методів, засобів і прийомів досягнення ефекту новизни рішення;
- єдності завдань спрямованих на формування індивідуального самостійного стилю;
- досвіду аналізувати й узагальнювати творчість професійних і самодіяльних художників та вміння використовувати їх у роботі.

Мета гурткової роботи вимагає розв'язання таких завдань:

- поглиблене закріплення теоретичних знань шляхом практичного втілення в художній роботі;
- формування й розвиток у школярів умінь і навичок професійної роботи в матеріалі;
- формування у школярів сталого інтересу до образотворчої діяльності, та потреби до творення за допомогою образотворчих засобів, бажання до самовираження.

Зауважимо, що гурткова робота як форма художньої освітньої діяльності можлива сьогодні за таких пріоритетних напрямів:

- взаємодія структур, націлених на розвиток країни;
- взаємозв'язок державних освітніх стандартів, навчальна документація художньої освіти відповідно до історико-культурних, етнонаціональних та геополітичних особливостей країни;

- шанобливе ставлення до традицій, історичної спадщини мистецтва;
- спадкоємність народного мистецтва з урахуванням принципу географічного розташування і засад співіснування, що склалися, народних ремесел.

У процесі роботи в гуртках мистецького профілю художньо обдаровані учні набувають спеціальних умінь і навичок мистецтва, краще пізнають історію, культуру своєї країни, рідного краю, що призводить до формування в них стійких пізнавальних інтересів, творчого розвитку. Актуальним у гуртках мистецького профілю, на наш погляд, є пріоритетність творчого розвитку особистості учня саме засобами мистецтва.

Вважаємо за необхідне зазначити, що у вихованні творчої особистості важливу роль відіграють емоції. Саме вони є необхідними для продуктивної діяльності мозку. Подив, натхнення, обурення, відчуття прекрасного спонукають до повноцінної інтелектуальної діяльності людини.

Отже, у висновковуючи, можемо зауважити, що саме предмети мистецтва найбільше сприяють розвитку творчих здібностей, оскільки мистецтво загострює емоційне сприйняття буття. До того ж, засоби мистецтва дозволяють нам розвивати не лише емоційну сферу художньо-обдарованих учнів, але й допомагати їм навчитися шукати нові зв'язки.

Примітним є те, що у процесі художньої діяльності з'являється інтерес до образотворчості, який із часом перетворюється на потребу, що є основною рушійною силою формування творчих якостей і розвитку практичних умінь.

Таким чином, педагог, який працює в гуртках мистецького профілю допомагає реалізувати своїм вихованцям їхні природні задатки, діагностувати обдарованість; тобто він сприяє прояву та становленню творчого начала.

Виховна роль занять у таких гуртках особлива, оскільки у процесі художньої діяльності здійснюється естетичне виховання, формуються вміння самостійно та творчо виконувати роботу, підвищується рівень творчої

активності. Відтак, повноцінне залучення учнів до вивчення мистецтва може стати умовою найуспішнішого застосування його виховних можливостей.

Педагогічно доцільним, на нашу думку, є створення на заняттях гуртків мистецького профілю ситуацій, які стимулюють в учнів активність і самостійність у навчанні. Так, наприклад, система пошукових методів допомагає мотивувати до творчої діяльності, а також закріпити її у практичній роботі художньо обдарованих учнів. Як відомо, система пошукових методів має на увазі застосування різноманітних творчих завдань, які б надавали можливість учням створювати художні образи (метод доконструювання) (Збірник документів по організації позашкільної освіти, 2002).

Слід зауважити, що на всіх етапах розв'язання означених завдань потрібно застосовувати різноманітні види допомоги, спрямовані на творче, самостійне рішення, на оригінальність у відборі характерних деталей, на різноманітність варіацій композиційного пошуку й різних засобів виконання образотворчої задачі.

У суспільстві загальноприйнятою є певна система норм, і відхилення від них у будь-який бік часто може викликати нерозуміння, а отже, оригінальність не завжди заохочується.

Переконані, що створення необхідної творчої атмосфери на занятті: доброзичливість педагога, відсутність категоричних суджень, оцінок, критики на адресу учня сприяють вияву його творчої активності.

Наголосимо, що в жодному разі не можна порівнювати та протиставляти творчі роботи однолітків. Безперечно, що всередині учнівського колективу неприпустимими є суперництво й конкуренція, оскільки вони миттєво змінюють характер діяльності. Відтак, замість творчості заради творчості, спілкування, вираження почуттів, починається творчість заради першості.

Зазначимо, що велике значення у творчій діяльності має безперервність творчого процесу. Як показує практика, епізодична творча діяльність у

гуртку не є ефективною. Вона, звичайно, здатна викликати цікавість до конкретної діяльності, активізувати таку діяльність під час її виконання, здатна також сприяти за певних обставин виникненню проблемної ситуації. Але, наголосимо, що епізодична творча діяльність за жодних обставин не зможе розвинути творче ставлення до роботи, викликати прагнення до винахідництва й раціоналізації, до здійснення експериментів і дослідів, тобто до розвитку творчих якостей особистості.

Натомість, неперервна, систематична творча діяльність протягом відвідування гуртка, як показує практика, обов'язково призводить до виховання стійкого інтересу до творчої роботи.

Таким чином, на основі всього зазначеного вище, подамо основні педагогічні умови підвищення виховного потенціалу гуртків мистецького профілю, а саме:

- навчальна програма гуртка має обов'язково враховувати детальне й поглиблене вивчення найважливіших проблем і тем, які сприяють розвиткові пошуково-перетворюючого стилю мислення;
- викладення навчального матеріалу програми гуртка має забезпечувати: по-перше, якісне засвоєння базових знань, умінь і навичок, які є основою для продукування нових ідей; по-друге, можливість отримувати нову інформацію, прищеплювати їм тяжіння до самостійності в набутті знань;
- необхідність оптимального як кількісного, так і якісного складу творчих груп (групи для розв'язування окремих творчих завдань необхідно добирати так, щоб за рівнем розвитку творчих якостей учасники групи доповнювали один одного;
- наявність науково обґрунтованого методичного забезпечення тих форм і засобів позашкільної роботи, які сприяють розвиткові природних здібностей і творчих можливостей школярів;
- створення у процесі гурткової роботи умов для комфортного творчого спілкування.

Висновки до розділу 1

У розділі з'ясовано сутність художньої обдарованості та висвітлено потенціал гуртків мистецького профілю для розвитку обдарованих вихованців.

У результаті теоретичного аналізу розвитку обдарованості учнів було виявлено такі методологічні підходи: фундаментальні положення про обдарованість як системну якість особистості, що розвивається протягом життя, що визначає можливості досягнення визначних результатів у суспільно значущих видах діяльності, концепції творчої обдарованості та вікової обдарованості, робоча концепція обдарованості, які є базовими для нашого дослідження.

З'ясовано, що художня обдарованість потрактовується вченими та практиками в контексті сфери мистецтва та художньої діяльності.

Визначено особистісні вияви художньої обдарованості.

Доведено існування декількох підходів до потрактування поняття «художня обдарованість»: загальновікова та індивідуальна (О. Мелік-Пашаєв).

Розглянуто основні ознаки поняття художньо обдарованої особи.

З'ясовано сутність поняття «гурток» як основну форму реалізації позашкільної освіти й виховання школярів, що відбувається і у процесі вивчення окремої навчальної дисципліни чи їх сукупності, і різних інтегрованих курсів у межах навчальних програм, затверджених МОН України чи адаптованих навчальних програм.

Констатовано, що найбільш поширеною формою організації дитячої творчості в закладах позашкільної освіти є гуртки мистецького профілю (хореографічний, музичний, вокальний, декоративно-ужитковий, театральний, цирковий, образотворчий, літературний, кіно- та фотомистецтва).

Виявлено пріоритетні напрями гурткової роботи як форма художньої освітньої діяльності.

Подано основні педагогічні умови підвищення виховного потенціалу гуртків мистецького профілю.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОЇ ОБДАРОВАНOSTІ ВИХОВАНЦІВ ГУРТКІВ МИСТЕЦЬКОГО ПРОФІЛЮ

2.1. Змістово-процесуальні засади розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю

Розгляд структури художньої обдарованості, спираючись на положення культурно-історичної концепції вікового розвитку людини Л. Виготського, а також на концепцію художньої обдарованості А. Мелик-Пашаєва, психологічну концепцію дитинства В. Зеньковського, на розуміння творчого мислення як особливого виду обдарованості, представлене в роботах Ч. Чистякової та В. Штерна дозволило виділити такі складові художньої обдарованості дитини:

- естетичне ставлення до світу як яскраво виражена, стійка, неситуативна схильність дитини до занять мистецтвом, почуття задоволення, яке вона відчуває від самих занять, завдяки якому враження життя перетворюються на потенційний зміст художніх творів. Зауважимо, що естетичне ставлення до світу пов'язане зі здатністю бачити в усьому навколишньому прояв внутрішнього стану, настрою, характеру, сприймати неповторний чуттєвий образ речей (колір, рух, звучання, фактуру, унікальне поєднання рис) не просто як зовнішню форму, а як пряме вираження внутрішнього життя.

До того ж, розвинене естетичне ставлення характеризується переживанням єдності зі світом, відсутністю протиставлення себе та навколишніх об'єктів. Художник (у широкому значенні слова людина, яка займається мистецтвом) бачить і відкриває в об'єкті споріднене йому внутрішнє життя. Зовнішня форма речі є виразом внутрішньої сутності, певного характеру, настрою. Естетичне ставлення неутилітарне, оскільки

воно вилучає предмет із практичної, життєвої площини. Воно особливим чином змінює, трансформує свідомість. Творчість переживається як вихід за межі повсякденної свідомості, художник хоче зберегти пережитий досвід, зробити його доступним сприйняттю інших людей. У цьому полягає мотивуючий аспект естетичного ставлення, переживання іншого вигляду предметів, що відкрилося художнику, іншого життя має бути збережено, що призводить до створення художнього образу. Новий досвід сприймається глибоко емоційно. Зазначимо, що емоційність взагалі є однією з рис художнього типу особистості;

- наявність «позиції автора» (спрямованість на створення твору, в якому внутрішній зміст знаходить своє «зовнішнє» життя). Зауважимо, що випробовувати більш менш сильні, тривалі, усвідомлені естетичні переживання здатна кожна людина. Але для деяких сила цих переживань, цінність цих споглядань зростають настільки, що переходять у «здатність-потребу» втілювати їх у художній формі, тим самим вилучаючи з потоку дійсності та зберігаючи їх і для себе, і для інших. Щоб створити такий виразний образ, який справді втілить у собі, «утримає» та повідомить іншим цінності естетичного переживання, художник має цілеспрямовано перетворити свій досвід і надати йому виразної художньої форми. Необхідно від естетичного споглядання перейти до художньої діяльності: ввести свої враження у просторові та (або) часові рамки, розставити акценти, зробити свідомий чи інтуїтивний відбір матеріалу, знайти найбільш відповідні задуму колірні, мовні, музичні та інші засоби тощо, Інакше кажучи, як би вийти з потоку власних, ціннісно значущих, зрозумілих йому «зсередини», але зовні не оформлених життєвих вражень, зайняти свідому та відповідальну позицію автора, який оформляє їх виразними засобами того чи іншого виду мистецтва;

- художня уява — здатність «висотувати» чуттєвий образ, із максимальною виразністю що розкриває внутрішній зміст художнього твору. Для художньої уяви все це — лише передумови, а саме воно є чимось іншим —

здатністю надати образ, тобто «уявити» та зробити доступним іншим те необразне, внутрішнє, «безтілесне» емоційно-ціннісне ядро майбутнього твору, яке, зароджуючись на ґрунті естетичного ставлення до дійсності, живе спочатку лише в душі художника, великого чи маленького. Яке «хоче» бути виражено в художньому образі, бо жодними іншими засобами його не можна передати. Уява художника – це здатність робити невидимий зміст – видимим.

При цьому слід брати до уваги такі параметри художньої уяви:

- ефект новизни, неповторність образів, продуктивність, здатність до конструювання нової художньої реальності;
- яскравість образів, їх реалістичність, життєвість, достовірність;
- емоційна насиченість і процесу уяви, і її результату;
- обумовленість системою художньої мови;
- духовна змістовність;
- інтуїтивність і свідомість.

- тип мислення, що відображає особливості художнього сприйняття світу (творче, пізнавальне, теоретичне, емпіричне, дивергентне, конвергентне, продуктивне).

Творче мислення пов'язане з відкриттям принципово нового знання, з генерацією власних оригінальних ідей, а не з оцінюванням чужих думок. Сучасні дослідні джерела щодо формування творчого мислення дозволяють виділити такі орієнтири:

1) для формування творчого мислення людини важливим є засвоєння всіх елементів соціального досвіду – знань, способів діяльності, способів творчої діяльності, досвіду емоційно-ціннісного ставлення до світу (за І. Лернером, М. Скаткіним);

2) творче мислення функціонує на основі поєднання раціонально-логічного та емоційно-образного компонентів стратегії мислення;

3) творче мислення включає усвідомлюваний і неусвідомлюваний компонент (інтуїцію), елементом останнього є певні емоції та почуття;

4) творчому мисленню притаманні такі риси, як креативність, мобільність, дивергентність, а також соціальна позитивність прагнення до самовдосконалення, що визначає необхідність зосередити зусилля на формуванні в дітей цілісного світогляду, в основу якого покладено загальнолюдські цінності й розвиток прагнення.

Дивергентне продуктивне мислення є засобом породження оригінальних творчих ідей. Воно допускає існування кількох правильних відповідей одного й того питання.

Конвергентне продуктивне мислення пов'язане з вирішенням завдань, що мають єдину правильну відповідь.

Теоретичне та практичне мислення розрізняють на кшталт розв'язуваних завдань і звідси структурних і динамічних особливостей. Теоретичне мислення – це пізнання законів, правил.

Основне завдання практичного мислення – підготовка фізичного перетворення дійсності: постановка мети, створення плану, проєкту, схеми. Одна з найважливіших особливостей практичного мислення полягає в тому, що воно розгортається в умовах жорсткого дефіциту часу.

У результаті аналізу наукових джерел і практики гуртків мистецького профілю з'ясували, що формами розвитку дитячої художньої обдарованості, які знаходять застосування у системі позашкільної освіти, зокрема в гуртках, збагачуються новими позааудиторними та аудиторними формами, зокрема проводяться інтегровані заняття, «заняття милування» природним, міським ландшафтом або витворами мистецтва.

Також до форм роботи з розвитку художньої обдарованості в межах індивідуальної освітньої траєкторії обдарованого вихованця визначаємо індивідуальні заняття, консультації; конкурси; персональні виставки, публічний виступ; участь у районних, міжрайонних, регіональних та всеукраїнського рівнів мистецьких заходах.

Конкурси – особливо складна та спірна, але при цьому найпопулярніша форма відстеження результатів проєктно-дослідницької та інтелектуально-

творчої діяльності дітей. Істотними є виховні ефекти участі в інтелектуально-творчих конкурсах: стійкість до розчарувань, контроль над сплесками негативних емоцій, уміння регулювати настрій і не давати переживанням відключати здатність думати та аналізувати свої дії. Крім того, без досвіду перемог і поразок важко розраховувати на виховання творчої особистості. Тому різноманітні конкурси розглядаються як дієві шляхи виявлення і реалізації неординарних можливостей юних обдарувань.

До того ж, переконані, що однією з ефективних форм роботи з розвитку художньої обдарованості є також виставки дитячих малюнків. Організація виставки в класі або в межах гуртка мобілізує та згуртовує дитячий колектив, а педагогові дає можливість пізнати краще своїх вихованців. Наголосимо, що виставки мають як пізнавальне, так і виховне значення і для дітей, які беруть участь в експозиції, і для тих дітей, які лише оглядають її. Зазначимо також, що у процесі спостереження нами було виявлено той факт, що вихованці гуртка, які готували малюнки для виставки, уся підготовча робота принесла їм радість творення, а далі – радість бути відзначеним, знати, що твою роботу оцінюють, приділяють їй увагу.

Серед методів розвитку дитячої художньої обдарованості використовуються методи, які стимулюють творчу діяльність дитини в різних її фазах. У процесі розвитку естетичного ставлення до дійсності та креативності в досвіді, що використовується в позашкільній освіті у груповому навчанні мистецтва, як стимул застосовується ігровий метод «конкурсної ситуації» – створення кращого ескізу або малюнку. Для розвитку креативності використовується різноманітність евристичних технологій: асоціативний метод, мозкова атака, дослідницький метод, різні види моделювання, медитативний метод, евристична бесіда, гра, залучення учня до творчості педагога.

Для оволодіння художньою формою, технологією її створення використовуються як традиційні пояснювально-ілюстративні та репродуктивні методи, так і методи проблемного викладу матеріалу,

частково пошукові, варіювання, комбінування, роботи з алгоритму.

У роботі гуртка нами було розроблено програму індивідуальної роботи з художньо обдарованими вихованцями, яка включає конкретні етапи:

1 етап – спостереження за дітьми та виявлення дітей із задатками обдарованості.

Насамперед, вважаємо за необхідне наголосити на тому, що пошук та ідентифікація обдарованих дітей є складним процесом. Цю складність посилює наявність рівнів прояву обдарованості, а саме:

- актуальна обдарованість, високі здібності, які яскраво проявляються в конкретній діяльності; як правило, більшість дослідників лише таких дітей відносять до обдарованих;

- потенційна обдарованість – коли високі здібності існують у потенційній формі, а для їх розвитку потрібні певні сприятливі умови;

- замаскована обдарованість – високі здібності, не помічені невідповідними дорослими; маскування здібностей буває навмисним або ситуативним, коли, наприклад, діти соромляться відрізнитися від інших у класі (Юркевич, 2010).

Діагностику обдарованості і розпочинали з діагностичних процедур і методів, які спрямовані на раннє виявлення у дітей здібностей і нахилів. Вона складалася з певних етапів та була комплексною. Під час діагностики оцінювалися різні аспекти поведінки та діяльності дитини, використовувалися декілька джерел інформації та професійні тестові методики.

Поетапність передбачала перехід від загальних характеристик і висновків до детального, глибокого аналізу сфер обдарованості особистості. Психолого-педагогічна наука накопичила багато інструментів і методів ідентифікації обдарованих школярів. Ми використовували такі, як тести здібностей, тести креативності, інтерв'ю, спостереження та експертну оцінку.

Виявлення обдарованих дітей – тривалий процес, пов'язаний з аналізом розвитку конкретної дитини, тому діагностичні процедури проводилися нами

декілька разів.

У процесі ідентифікації обдарованих дітей ми ви користувалися складові обдарованості, які запропонував В. Моляко (2005):

- задатки, схильності, що виявляються у підвищеній чутливості, певній вибірковості, перевагах, а також у динамічності психічних процесів;
- інтереси, їхня спрямованість, частота та систематичність прояву, домінування пізнавальних процесів;
- допитливість, прагнення до створення нового, схильність до розв’язання та пошуку проблем;
- швидкість у засвоєнні нової інформації;
- схильність до постійних порівнянь, зіставлень, вироблення еталонів для подальшого відбору;
- прояв загального інтелекту – засвоєння, розуміння, швидкість оцінок та вибору способів розв’язання, адекватність дій, емоційне забарвлення окремих процесів, емоційне ставлення, вплив почуттів на суб’єктивне оцінювання, вибір, перевага тощо;
- наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, працьовитість, систематичність у діяльності, сміливе прийняття рішень;
- творчість – уміння комбінувати, знаходити аналогії;
- схильність до зміни варіантів, економічність у рішеннях, раціональне використання засобів, часу тощо;
- інтуїція – схильність до надшвидких оцінок, рішень, прогнозів; швидке оволодіння вміннями, навичками, прийомами, оволодіння технікою діяльності, ремісничою майстерністю;
- здібності до вироблення особистісних стратегій і тактик під час розв’язання загальних та нових проблем, завдань, пошук виходу зі складних, нестандартних, екстремальних ситуацій тощо (Моляко, 2005).

Як вважає В. Рибалко (2016), спостереження за проявами обдарованості – це «один із найважливіших у роботі психолога й педагога методів

дослідження, що полягає в цілеспрямованому, зумовленому певними завданнями сприйманні психологічних проявів обдарованості у процесі поведінки та творчої діяльності людини» (Рибалка, 2016, с. 311).

У процесі діагностування активно використовувалося спостереження. Як відомо спостереження має відповідати конкретним вимогам, а саме: мати мету; бути об'єктивним, повторюваним; воно повинно бути фактологічним, без аналізу, інтерпретацій, висновків та гіпотез; воно має поєднуватися з іншими діагностичними методами.

Окрім спостереження, ми використовували такі методи виявлення обдарованих дітей:

- експертне оцінювання поведінки дітей суб'єктами педагогічної підтримки, тобто педагогами;
- опитування батьків, з метою отримання реальної інформації про діяльність дитини;
- вивчення продуктів творчої діяльності дітей;
- організація конкурсів, фестивалів, виставок тощо;
- проведення діагностичного дослідження з використанням різних психологічних методик.

Після накопичення достатньої інформації, ми здійснили їх інтерпретацію, склали психологічний портрет і прогнозували розвиток здібностей і творчий потенціал особистості обдарованої дитини.

2 етап – розвиток творчої активності в обдарованих дітей.

Для розвитку творчої активності в обдарованих дітей нами використовувалися різноманітні форми й методи, описані вище. У результаті роботи нами було розроблено рекомендації щодо розвитку творчих здібностей художньо обдарованих вихованців, а саме:

1. Підхоплюйте думки гуртківців і оцінюйте їх відразу, підкреслюючи їх оригінальність, важливість тощо.
2. Підкреслюйте інтерес вихованців до всього нового.

3. Заохочуйте оперування предметами, матеріалами, ідеями. Дитина може практично вирішувати дослідницькі завдання.

4. Вчіть вихованців систематичній самооцінці кожної думки. Ніколи не відкидайте її.

5. Виробляйте у вихованців терпиме ставлення до нових понять і думок.

6. Не вимагайте запам'ятовування схем, одностороннього рішення, де є багатоваріативні способи.

7. Вчіть дітей цінувати власні й чужі думки.

8. трапляється, що однолітки ставляться до здібних дітей агресивно, а тому це необхідно попередити. Найоптимальнішим засобом є пояснення здібному, що це нормально, розвиваючи при цьому в нього терпимість і впевненість.

9. Пропонуйте цікаві факти, випадки, інноваційні ідеї.

10. Розсіюйте страх у талановитих дітей.

11. Стимулюйте й підтримуйте ініціативу гуртківців, самостійність. Підкидайте проєкти, які можуть захоплювати.

12. Створюйте проблемні ситуації, які потребують альтернативних рішень, прогнозування, уяви.

13. Створюйте в закладі періоди творчої активності.

14. Розвивайте критичне сприйняття дійсності.

15. Вчіть доводити починання до логічного завершення.

16. Впливайте особистим прикладом.

17. Під час занять чітко контролюйте результати та давайте завдання підвищеної складності, створюйте ситуації самоаналізу, самооцінки, самопізнання.

18. Залучайте до роботи з розробки й реалізації власних творчих задумів.

19. Активно залучайте вихованців до участі в районних, обласних, Всеукраїнських конкурсах, змаганнях, виставках.

20. Відзначайте досягнення вихованців, підтримуйте та стимулюйте активність, ініціативу, пошук.

3 етап – педагогічна підтримка та супровід обдарованих дітей.

Термін «педагогічна підтримка» використовується широко й багатозначно. Його, насамперед, пов'язують із діяльністю різних служб суспільства, які зацікавлені в охороні та захисті соціальних прав дітей.

До того ж, під «педагогічною підтримкою» розуміють систему різнопланових заходів, що проводяться з метою диференціації за інтересами, схильностями, життєвим устремлінням і спрямованих на їх виявлення й підтримку. Ми будемо користуватися цим терміном у контексті особистісно орієнтованого підходу до освіти. У такому контексті під педагогічною підтримкою розуміємо систему педагогічної діяльності, що розкриває особистісний потенціал людини, що включає допомогу учням, учителям, батькам у подоланні соціальних, психологічних, особистісних труднощів.

У Тлумачному словникові В. Даля означене слово пов'язане зі значенням дієслова «підтримати», «підтримувати» – служити опорою для фортеці (опорною точкою, надією, притулком), підставкою для всього, що підтримує тяжкість, зміцнення – всім, що надає міцність, силу. Інакше кажучи, це дія, яка не дає припинитися, порушитися тому, що рухається – знаходиться в динаміці. У Словнику синонімів слово «підтримати» має значення: допомогти, прийти на виручку.

Виділені семантичні значення понять «підтримка», «підтримувати» дозволяють надати їм певні педагогічні сенси: допомогти іншому знайти впевненість; підкріпити те позитивне, що є в особистості; утримати від цього, що заважає розвитку, є тяжкістю, вантажем.

У такому значенні термін «педагогічна підтримка» є відносно новим, хоча його часто використовують зарубіжні дослідники під час характеристики процесів індивідуального розвитку («pedagogical support» К. МакЛафлін, П. Зваал, Д. Романо), під ним розуміється система спільної діяльності педагога й учня, що спрямована на збереження «самості»

останнього та ставить за мету підтримати його у процесах «само» (І. Якіманська, І. Фрумін, Т. Анохіна).

Узагальнюючи вищевикладені підходи, можна зробити висновок, що загальною метою психолого-педагогічного супроводу дитини в освітньому процесі є забезпечення нормального її розвитку. Для цього необхідно:

1. Забезпечити умови самореалізації особистості, використовуючи сучасні технології навчання.
2. Скоригувати програми, які задовольняють пізнавальні потреби різного рівня через систему основної та додаткової освіти (інваріантна частина навчальних програм, додаткові години, цикли занять навчання).
3. Спрямувати роботу з батьками на виявлення й розвиток здібностей їхньої дитини.
4. Скоординувати роботу спеціалістів із метою надання кожному учневі індивідуальних рекомендацій щодо створення карт просування здібних дітей (Організація роботи з обдарованими дітьми у 2005-2006 н. р, 2005, с. 89).

За такого підходу завдання психолого-педагогічного супроводу полягають у:

- попередженні виникнення проблем у розвитку дитини;
- допомоги (сприяти) дитині у розв'язанні актуальних завдань розвитку, навчання, соціалізації (труднощі в навчанні, проблеми з вибором освітнього та професійного маршруту, порушення емоційно-вольової сфери, проблеми взаємовідносин з однолітками, вчителями, батьками);
- психологічному забезпеченні освітніх програм;
- розвитку психолого-педагогічної компетентності (психологічної культури) учнів, батьків, педагогів.

До завдань, які необхідно вирішувати в супроводі обдарованих дітей, у тому числі й художньо обдарованих, необхідно віднести і розробку індивідуальних освітніх маршрутів; формування адекватної самооцінки; охорону та зміцнення фізичного та психічного здоров'я; профілактику неврозів; попередження ізоляції обдарованих дітей у групі однолітків;

розвиток психолого-педагогічної компетентності педагогів і батьків обдарованих дітей (Синягіна, Косарецький).

Супровід передбачає:

- інтелектуальний, соціальний і духовний розвиток особистості дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей, стану здоров'я, потреб суспільства;

- оптимальну реалізацію цілісного розвиваючого впливу навчання, виховання й освіти на особистість учня;

- максимальну мобілізацію психічних ресурсів особистості, спрямовану на інтенсивний саморозвиток, який водночас забезпечуватиме і повну самореалізацію, творчу налаштованість.

Супровід обдарованої дитини – невід'ємний елемент гуманізації освіти в умовах її модернізації. Основними завданнями супроводу художньо обдарованих дітей у гуртках мистецького профілю є:

1. Створення умов для розвитку художньо обдарованої дитини. Це завдання нами вирішувалося засобами дослідницької, розвиваючої, методичної, організаційної роботи.

2. Створення умов для розвитку суб'єктної позиції художньо обдарованої дитини. Це завдання вирішувалося засобами взаємодії в системі педагог – дитина – батьки.

3. Відстеження особливостей розвитку художньо обдарованої дитини на різних вікових етапах. Це завдання вирішувалося здебільшого засобами педагогічної та психологічної діагностики, що розвиває педагогічну діяльність.

4. Підвищення психолого-педагогічної компетентності педагогів, батьків, інших дорослих з питань супроводу розвитку художньо обдарованої дитини.

Процес супроводу художньо обдарованої дитини в межах гуртка мистецького профілю відбувався з дотриманням таких принципів, як-от:

- безперервність супроводу розвитку художньо обдарованої дитини;
- визнання унікальності дитини, що виключає порівняння однієї дитини з іншою;
- дбайливе ставлення до психічного світу дитини, її потреб, особливостей суб'єктивного ставлення до світу та самого себе;
- захист інтересів дитини;
- індивідуальний шлях розвитку дитини;
- облік специфіки вікового та індивідуального розвитку;
- принцип діалогічності;
- принцип особистісно-орієнтовного підходу до дитини;
- принцип побудови роботи на основі діагностики.

Методологічними основами системи супроводу художньо обдарованої дитини в гуртках мистецького профілю є:

- гуманістична парадигма, що орієнтує на розвиток потенціалу особистості у процесі продуктивної взаємодії на основі відносин розуміння, довіри, любові та творчості;
- особистісно-орієнтований підхід, що визначає пріоритетність потреб, цілей і цінностей розвитку особистості дитини під час побудови системи супроводу освітнього процесу, максимальний облік індивідуальних, суб'єктних та особистісних особливостей дітей. З цих позицій супровід має орієнтуватися на потреби та інтереси конкретної дитини, логіку її розвитку, а не на задані завдання;
- антропологічна парадигма, що передбачає цілісний підхід до людини, зміщення аналізу з окремих функцій та властивостей (увага, пам'ять, мислення, довільність та інше) на розгляд цілісної ситуації розвитку дитини в контексті її зв'язків та відносин з іншими;
- концепція психологічного здоров'я дітей, що розглядає як предмет роботи керівника гуртка в освіті проблеми розвитку особистості в умовах конкретного освітнього простору, що впливає на стан її психологічного здоров'я, і що віддає пріоритет психопрофілактиці виникнення проблем, у

тому числі через моніторинг та корекцію параметрів освітнього простору;

– теорія педагогічної підтримки, яка стверджує необхідність супроводу процесу індивідуалізації особистості, розвиток її «самості», створення умов для самовизначення, самоактуалізації та самореалізації через суб'єкт-суб'єктні відносини, співробітництво, співтворчість дорослого та дитини, у яких домінує рівний, взаємовигідний обмін особистісними смислами й досвідом;

– проєктний підхід у створенні супроводу, який орієнтує створення (проєктування) в освітньому середовищі умов кооперації всіх суб'єктів освітнього процесу проблемної ситуації.

Процес супроводу художньо обдарованої дитини у гуртках мистецького профілю здійснюється протягом певних етапів.

Розглянемо етапи супроводу розвитку художньо обдарованої дитини в гуртках мистецького профілю.

Перший етап – діагностичний. Він передбачає відкриття, констатацію в розвитку дитини її інтересів, обдарованості. Інформація може надійти від батьків, вихователів та інших людей, які контактують із дитиною. Педагоги знайомлять батьків із віковими особливостями дітей та спільно визначають індивідуальні характеристики кожної дитини.

Другий етап – уточнення виявленої обдарованості дитини, проведення психолого-педагогічного консилиуму. На цьому етапі вихователі здійснюють збір додаткової інформації, вивчають спеціальну літературу для уточнення виявленої обдарованості дитини. Керівник гуртка визначає умови для розвитку художньо обдарованої дитини, встановлює конкретні завдання для кожного суб'єкта супроводу, розробляє індивідуальні програми та рекомендації щодо супроводу художньо обдарованої дитини.

Третій етап – проведення розвиваючої роботи з художньо обдарованою дитиною у гуртку, здійснення консультативної та іншої роботи з батьками. На даному етапі проводяться заходи, що поєднують дітей, освітян батьків.

Четвертий етап – аналіз проміжних результатів супроводу художньо обдарованої дитини. На цьому етапі керівник гуртка проводить діагностику успішності розвитку художньо обдарованої дитини та коригування її індивідуальної програми чи рекомендацій. Організуються різноманітні форми презентацій результатів розвитку художньо обдарованої дитини: виставки авторських робіт, фестивалі, конкурси та ін.

У результаті аналізу наукової літератури з проблеми дослідження та вивчення досвіду роботи гуртків мистецького профілю визначено функції супроводу художньо обдарованої дитини, як-от: діагностичну, проєктивну, організаторську, комунікативну, гностичну.

Найпоширенішими методами супроводу художньо обдарованої дитини в гуртках мистецького профілю було виявлено такі, як: вправи, виховуючі ситуації, доручення, колективні творчі справи, проєкт, ситуація успіху, переконання, емоційно-моральне переживання, заохочення, змагання, сюжетно-рольові ігри.

Роль педагога у такому контексті є організація впливу на художньо обдаровану дитину з метою надання їй вільного вибору виду діяльності. Ефективними засобами супроводу є соціальні проєкти та практики.

Відтак, провідними формами супроводу художньо обдарованої дитини в гуртках мистецького профілю є:

- просвіта, розвиток психолого-педагогічної компетентності адміністрації позашкільної установи, педагогів, батьків з питань природи обдарованості, особливостей розвитку та навчання художньо обдарованих дітей тощо. Проведення тренінгів, спрямованих на розвиток емпатії, гнучкості та інших особистісно-професійних якостей, особливо необхідних у роботі з художньо обдарованими дітьми; подолання стереотипів стосовно таких дітей;

- розвиваюча робота (індивідуальна та групова) – заняття та тренінги, спрямовані на подолання дисинхронії, емоційних, особистісних бар'єрів, що ускладнюють розвиток обдарованих дітей (нестабільна самооцінка,

тривожність, емоційна чутливість, труднощі саморегуляції, акцентуації характеру, підвищена реактивність);

- актуалізація та розвиток різних здібностей; профілактика та корекція перфекціоністських, нонконформістських установок обдарованих дітей;

- психолого-педагогічна підтримка – консультації та групові заняття, що забезпечують збереження та підвищення рівня пізнавальної мотивації, ініціативності, креативності; стимуляція процесів самопізнання та самореалізації; профілактика та корекція конфліктів, гармонізація взаємодії між обдарованими дітьми та педагогами, однолітками;

- експертиза освітніх середовищ, програм і методів, що використовуються в роботі з художньо обдарованими дітьми з точки зору їх відповідності особливостям індивідуального та вікового розвитку, характеру обдарованості, а також ефективності навчання обдарованої дитини за конкретними програмами, технологіями.

Зауважимо, що супровід художньо обдарованої дитини в межах діяльності гуртка мистецького профілю буде ефективним лише за таких умов:

- особистісно-орієнтована взаємодія в соціально-проектній діяльності;
- засоби й методи, орієнтовані на самореалізацію та саморозвиток художньо обдарованої дитини;

- суб'єктний досвід дитини під час використання ресурсів виховного простору;

- психолого-педагогічний моніторинг розвитку з метою виявлення й вирішення особистісних і соціально-психологічних проблем дитини з проявами художньої обдарованості;

- спеціальна підготовка педагога до супроводу розвитку художньо обдарованих дітей.

Таким чином, на підставі всього вищевикладеного відзначимо основні напрями у роботі керівника гуртка мистецького профілю з художньо обдарованими дітьми:

- необхідно з розумінням ставитися до висловлювань і відповідей таких дітей, не стримувати ініціативу, не сміятися та не лаяти за пропозицію, відмінну від власної;
- збагачувати оточення дитини найрізноманітнішими новими її предметами та стимулами з розвитку її допитливості, створити умови прояву творчої активності й розвитку образотворчих дій;
- забезпечувати сприятливу атмосферу, доброзичливість із боку педагога, надати дітям можливості активно ставити запитання, заохочувати висловлювання оригінальних ідей, використовувати особистий приклад творчого підходу до вирішення проблем;
- необхідно прагнути відчувати психологічну атмосферу групи: вміти спостерігати дітей; сприймати вираз очей дітей, їхню міміку: звертати увагу на поведінку й настрій; бути гнучким та оперативним у своїх реакціях на поведінку у групі; вчитися бачити себе з боку дітей;
- педагогові потрібно прагнути поставити себе на місце дитини, чесно визнавати свої помилки та частіше контактувати з дітьми у вільний час;
- потрібно вміти слухати дітей, бути ініціативним та щедрим на схвалення, похвалу, заохочення;
- розуміти та поважати дитину, аналізувати помилки однолітків і свої, звертаючи увагу на взаємини дітей у колективі.

2.2. Модель розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю

Значного поширення серед методів наукового дослідження нині набуває метод моделювання. Під «моделюванням» розуміють творчий цілеспрямований процес конструктивнопроективної, аналітико-синтетичної діяльності з метою відображення об'єкта (системи) у цілому або його конкретних складових, які визначають функціональну спрямованість об'єкта (системи), забезпечують стабільність його існування та розвитку.

У педагогічній літературі виділяють такі форми моделювання як: текстова, описова, графічна, комбінована, та видів педагогічних моделей: структурнофункціональна, формалізована та імітаційна. З огляду на тему дослідження, нами було обрано комбіновану форму моделювання (графічно-описова у вигляді схеми) структурно-функціонального виду, яка відображає систему взаємозв'язків між компонентами моделі, їх характерними особливостями та є сукупністю цілей, принципів, організаційно-педагогічних умов. Окрім цього, така модель включає опис структури та змісту педагогічного явища у їх взаємозв'язку та дає змогу виявити зміст діяльності педагога, методичні підходи й засоби реалізації поставленої мети.

Зазначена модель розвитку розкриває особливості структури (з яких елементів та етапів складається процес розвитку), послідовність, зв'язок цих елементів і в цілому особливості конструювання змісту цього розвитку.

Відтак, нами було розроблено й науково обґрунтовано модель розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю.

Структурними елементами моделі виокремлено: цільовий, методологічний, змістово-процесуальний та результативний компоненти.

Цільовий компонент передбачає визначення мети та завдань розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю.

Методологічний компонент містить методологічні підходи та принципи розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю.

Змістово-процесуальний компонент розкриває змістове наповнення роботи щодо розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю та визначає структуру художньої обдарованості, провідні напрями такої діяльності, охоплює методи, форми й засоби розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю, а також етапи проведення роботи з художньо обдарованими дітьми.

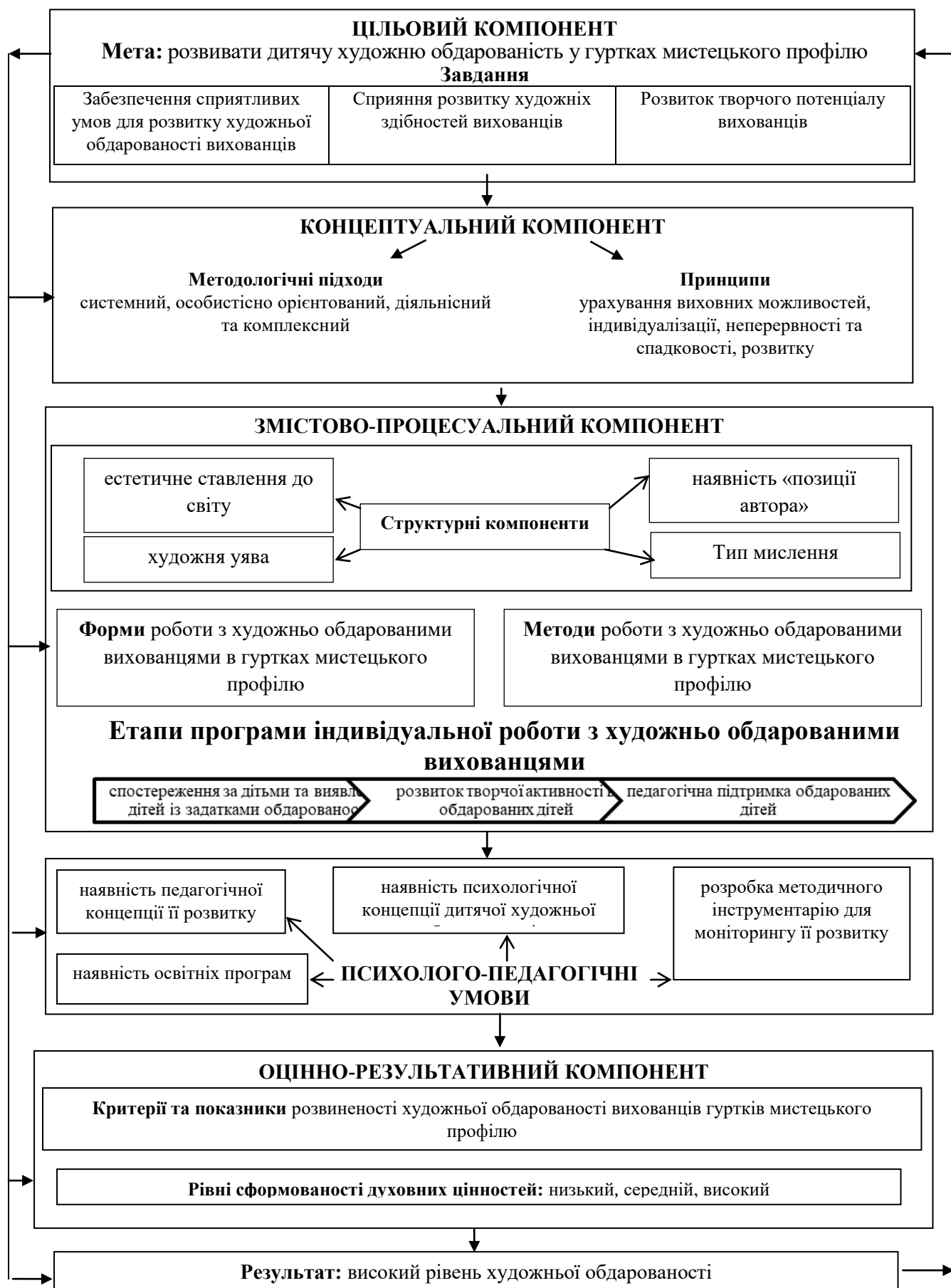


Рис. 2.1. Модель розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю

Результативний компонент моделі передбачає досягнення високого рівня розвиненості художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю.

Цільовий, концептуальний та змістово-процесуальний компоненти моделі описано нами в попередніх підрозділах. У даному підрозділі зупинимося на характеристиці психолого-педагогічних умовах розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю; критеріїв та рівнів розвиненості художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю.

Під педагогічними умовами розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю ми розуміємо сукупність зовнішніх і внутрішніх обставин освітнього процесу, від реалізації яких залежить сам процес розвитку. Педагогічні умови виступають при цьому необхідним компонентом процесу розвитку художньої обдарованості, з урахуванням організації освітнього процесу, який дозволить забезпечити високий рівень розвитку художньої обдарованості.

У контексті вивчення проблеми даного дослідження необхідними компонентами розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю, на наш погляд, основними є такі педагогічні умови:

- наявність психологічної концепції дитячої художньої обдарованості,
- розробка методичного інструментарію для моніторингу її розвитку (діагностичні методики),
- наявність педагогічної концепції її розвитку (принципи, зміст виховання та навчання, освітнє середовище, форми, методи та засоби навчання),
- наявність освітніх програм.

Критеріями оцінки дитячої художньої обдарованості є: характеристика, дана дитиною предмету, що сприймається, або явищу, яка може обмежуватися описом їх зовнішніх властивостей або виявити їх внутрішні якості, основний емоційний тон; наявність творчої ініціативи, що

виявляється у самотійно-знайденому образному рішенні; змістовність, виразність та розробленість творчого задуму; вирішення образної задачі в єдиному варіанті, кількох варіантах у матеріалі різних видів мистецтва; одержання якісного результату без додаткових зовнішніх стимулів; уміння створити виразну художню форму, використовуючи практично отримані знання, стандартні чи власні варіанти композиційних рішень.

Узагальнення рівневих характеристик структурно-компонентних блоків досліджуваного феномена дало можливість визначити такі рівні розвиненості художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю: низький, середній, високий.

Низький рівень розвиненості художньої обдарованості характеризує вихованців мистецького профілю, які надають переваги тим чи іншим художнім явищам, керуючись емоційним відгуком, підсвідомими поштовхами, не виявляючи обґрунтованої позиції щодо оцінювання мистецтва. Цей рівень відображає поверховість художніх інтересів, нестійкість потреб щодо вивчення цінностей художньої культури. Несформованість аксіологічних установок щодо пізнання мистецтва, недостатня обізнаність щодо явищ і процесів художньої культури, байдуже ставлення вихованців до власного художнього саморозвитку негативно впливають на розвиток художньої обдарованості.

Середній рівень розвиненості художньої обдарованості характеризує вихованців гуртків мистецького профілю, які ще повністю не володіють ціннісними орієнтирами та критеріями оцінювання та розуміння художніх явищ, проте виявляють схильність до певних художньо-стильових напрямів чи жанрів мистецтва, керуючись визнаними авторами. Вихованці володіють окремими базовими мистецькими компетентностями, виявляють бажання поглиблювати знання в галузі художньої культури. Втім, нестійкість особистісної позиції в оцінюванні мистецтва, невпевненість у результативності власної художньої діяльності потребують педагогічної підтримки. Педагогічний процес має скеровуватися не лише на поглиблення

розуміння вихованцями об'єктивного значення художніх цінностей, але й на осмислення їхньої особистісної значущості, формування власних переконань, стійкої художньо-оцінювальної позиції.

Високий рівень розвиненості художньої обдарованості характеризує вихованців мистецького профілю з яскраво виявленим інтересом до мистецтва й художньої культури, бажанням оволодіти засобами художньої творчості, здатністю до самореалізації в художній діяльності. Вихованці володіють базовими компетентностями в галузі художньої культури, сформованими аксіологічними установками щодо сприймання мистецтва, вираженістю художніх уподобань, що ґрунтуються на переконаннях щодо особистісної значущості художніх цінностей. Вихованці виявляють здатність до самоаналізу власної художньо-творчої активності, спроможність до самопрезентації своїх художньо-творчих досягнень. На цьому рівні спостерігається активізація функцій художніх орієнтацій (самоорганізуюча, самоідентифікаційна, когнітивна, евристична, культуротворча, гедоністична, аксіологічна, оцінна, компенсаційна, сугестивна, естетична, катарсична, комунікативна, просвітницька, соціалізуюча, творчо-спонукальна), що дає підстави вважати досліджуваний феномен інтегративною характеристикою становлення художньо-естетичної культури суб'єкта, сформованості його художніх інтересів, смаків, переконань, а також розвитку творчих здібностей, зацікавленості в поширенні художньо-естетичних цінностей.

Отже, запропонована авторська модель, спроектована на основі теоретичного аналізу наукової літератури, характеризується сукупністю компонентів: цільовий, концептуальний, змістово-процесуальний, результативний, забезпечує можливість відтворення цілеспрямованого динамічного процесу розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю за дотримання теоретично обґрунтованих педагогічних умов

Висновки до розділу 2

Виділено й охарактеризовано складові художньої обдарованості дитини: естетичне ставлення до світу; наявність «позиції автора»; художня уява; тип мислення.

У результаті аналізу наукових джерел і практики гуртків мистецького профілю з'ясували, що формами розвитку дитячої художньої обдарованості є інтегровані заняття, «заняття милування» природним, міським ландшафтом або витворами мистецтва, індивідуальні заняття, консультації; конкурси; персональні виставки, публічний виступ; участь у районних, міжрайонних, регіональних та всеукраїнського рівнів мистецьких заходах.

Серед методів розвитку дитячої художньої обдарованості визначено методи, які стимулюють творчу діяльність дитини в різних її фазах – ігровий метод «конкурсної ситуації» – створення кращого ескізу або малюнку, асоціативний метод, мозкова атака, дослідницький метод, різні види моделювання, медитативний метод, евристична бесіда, гра, залучення учня до творчості педагога, методи проблемного викладу матеріалу, частково пошукові, варіювання, комбінування, роботи з алгоритму.

У роботі гуртка нами було розроблено програму індивідуальної роботи з художньо обдарованими вихованцями, яка включає конкретні етапи:

1 етап – спостереження за дітьми та виявлення дітей із задатками обдарованості.

2 етап – розвиток творчої активності в обдарованих дітей.

3 етап – педагогічна підтримка та супровід обдарованих дітей.

Окреслено основні напрями у роботі керівника гуртка мистецького профілю з художньо обдарованими дітьми:

- необхідно з розумінням ставитися до висловлювань і відповідей таких дітей, не стримувати ініціативу, не сміятися та не лаяти за пропозицію, відмінну від власної;

- збагачувати оточення дитини найрізноманітнішими новими її предметами та стимулами з розвитку її допитливості, створити умови прояву творчої активності й розвитку образотворчих дій;
- забезпечувати сприятливу атмосферу, доброзичливість із боку педагога, надати дітям можливості активно ставити запитання, заохочувати висловлювання оригінальних ідей, використовувати особистий приклад творчого підходу до вирішення проблем;
- необхідно прагнути відчувати психологічну атмосферу групи: вміти спостерігати дітей; сприймати вираз очей дітей, їхню міміку: звертати увагу на поведінку й настрій; бути гнучким та оперативним у своїх реакціях на поведінку у групі; вчитися бачити себе з боку дітей;
- педагогові потрібно прагнути поставити себе на місце дитини, чесно визнавати свої помилки та частіше контактувати з дітьми у вільний час;
- потрібно вміти слухати дітей, бути ініціативним та щедрим на схвалення, похвалу, заохочення;
- розуміти та поважати дитину, аналізувати помилки однолітків і свої, звертаючи увагу на взаємини дітей у колективі.

Розроблено й науково обґрунтовано модель розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю.

Структурними елементами моделі виокремлено: цільовий, методологічний, змістово-процесуальний та результативний компоненти.

Визначено педагогічні умови розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю: наявність психологічної концепції дитячої художньої обдарованості, розробка методичного інструментарію для моніторингу її розвитку (діагностичні методики), наявність педагогічної концепції її розвитку (принципи, зміст виховання та навчання, освітнє середовище, форми, методи та засоби навчання), наявність освітніх програм.

Виявлено критерії оцінки дитячої художньої обдарованості: характеристика, дана дитиною предмету, що сприймається, або явищу, яка може обмежуватися описом їх зовнішніх властивостей або виявити їх

внутрішні якості, основний емоційний тон; наявність творчої ініціативи, що виявляється у самостійно-знайденому образному рішенні; змістовність, виразність та розробленість творчого задуму; вирішення образної задачі в єдиному варіанті, кількох варіантах у матеріалі різних видів мистецтва; одержання якісного результату без додаткових зовнішніх стимулів; уміння створити виразну художню форму, використовуючи практично отримані знання, стандартні чи власні варіанти композиційних рішень.

Визначено такі рівні розвиненості художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю: низький, середній, високий.

Доведено, що запропонована авторська модель забезпечує можливість відтворення цілеспрямованого динамічного процесу розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю за дотримання теоретично обґрунтованих педагогічних умов.

ВИСНОВКИ

Цілісний аналіз теоретичних, змістово та процесуальних засад розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю дозволив дійти таких висновків.

1. З'ясовано сутність художньої обдарованості.

Визначено, що в зарубіжних та вітчизняних психолого-педагогічних теоріях розвиток обдарованості вивчається низкою наукових шкіл, які дотримуються двох основних напрямів: нейтивізм, який передбачає природну генетичну основу для розвитку здібностей та обдарованості, та соціайтивізм, який не заперечує істотної ролі природних задатків, але в генезі розвитку обдарованості вирішальна роль відводиться соціальному середовищу.

Аналіз зарубіжних та вітчизняних теорій, концепцій дозволив виділити підходи до розвитку обдарованості учнів: гуманістичний, аксіологічний, системний, ініціативний, діяльнісний, комплексний, екопсихологічний, психодидактичний, акмеологічний та середовищний.

Узагальнення існуючої інформації про художню обдарованість визначено сутність основоположних понять дослідження «художня обдарованість» та «розвиток художньої обдарованості». Так, художня обдарованість є різновидом творчої обдарованості, а її наслідки – високі досягнення людини в галузі художньої творчості та виконавчої майстерності: у живописі, музиці, скульптурі; акторські здібності. Художньо обдарована дитина виявляє неабиякі здібності у будь-якій із цих галузей.

Розвиток дитячої художньої обдарованості є розкриття творчого потенціалу особистості дитини за допомогою включення її до художньо-творчої діяльності, набуття нею естетичної культури, власного художньо-естетичного світу й себе як художника-творця.

2. Висвітлено потенціал гуртків мистецького профілю для розвитку обдарованих вихованців.

З'ясовано, що найбільш масовою серед інших форм організації дитячої творчості в закладах позашкільної освіти є гуртки мистецького напрямку.

Констатовано, що гуртки диференціюються за змістом діяльності та тематикою роботи в них, віком учнів. Визначено, що найбільш популярними є хореографічний, музичний, вокальний, декоративно-ужитковий, театральний, цирковий, образотворчий, літературний гуртки, гуртки кіно- та фотомистецтва.

Доведено, що особистісний розвиток вихованців у гуртках мистецького напрямку передбачає виховання в них системи цінностей, збагачення емоційно-почуттєвої сфери, стимулювання образно асоціативного мислення, розвиток творчого потенціалу.

Окреслено основні організаційно-методичні умови підвищення виховного потенціалу гуртків мистецького напрямку.

3. Окреслено змістово-процесуальні засади розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю.

Виокремлено структурні компоненти художньої обдарованості дитини:

- естетичне ставлення до світу;
- наявність «позиції автора»;
- художня уява;
- тип мислення, який відображає особливості художнього сприйняття світу.

Констатовано, що форми розвитку дитячої художньої обдарованості, що знаходять застосування у системі позашкільної освіти збагачуються новими позааудиторними та аудиторними формами, такими як інтегровані заняття, «заняття милування» природним, міським ландшафтом або витворами мистецтва.

Виявлено форми роботи з розвитку художньої обдарованості в межах індивідуальної освітньої траєкторії обдарованого вихованця: індивідуальні заняття, консультації; конкурси; персональні виставки, публічний виступ; участь у районних, міжрайонних, регіональних та всеукраїнського рівнів.

Серед методів розвитку дитячої художньої обдарованості виокремлено методи, які стимулюють творчу діяльність дитини у різних її фазах. У процесі розвитку естетичного ставлення до дійсності та креативності в досвіді, що використовується в позашкільній освіті у груповому навчанні мистецтва, як стимул застосовується ігровий метод «конкурсної ситуації» – створення кращого ескізу або малюнку. Для розвитку креативності використовується різноманітність евристичних технологій: асоціативний метод, мозкова атака, дослідницький метод, різні види моделювання, медитативний метод, евристична бесіда, гра, залучення учня до творчості педагога.

Для оволодіння художньою формою, технологією її створення використовуються як традиційні пояснювально-ілюстративні та репродуктивні методи, так і методи проблемного викладу матеріалу, частково пошукові, варіювання, комбінування, роботи з алгоритму.

Запропоновано програму індивідуальної роботи з художньо обдарованими вихованцями, яка включає конкретні етапи:

- 1 етап – спостереження за дітьми та виявлення дітей із задатками обдарованості
- 2 етап – розвиток творчої активності в обдарованих дітей
- 3 етап – педагогічна підтримка обдарованих дітей.

4. Визначено психолого-педагогічні умови розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю:

- наявність психологічної концепції дитячої художньої обдарованості,
- розробка методичного інструментарію для моніторингу її розвитку (діагностичні методики),
- наявність педагогічної концепції її розвитку (принципи, зміст виховання та навчання, освітнє середовище, форми, методи та засоби навчання),
- наявність освітніх програм.

5. Розроблено та науково обґрунтовано модель розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю.

Виокремлено структурні елементи моделі: цільовий, методологічний, змістово-процесуальний та результативний компоненти.

Цільовий компонент передбачає визначення мети та завдань розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю. *Концептуальний компонент* містить методологічні підходи та принципи розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю.

Змістово-процесуальний компонент розкриває змістове наповнення роботи щодо розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю та визначає структуру художньої обдарованості, провідні напрями такої діяльності, охоплює методи, форми й засоби розвитку художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю, а також етапи проведення роботи з художньо обдарованими дітьми.

Результативний компонент моделі передбачає досягнення високого рівня розвиненості художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю.

Визначено три рівні розвиненості художньої обдарованості вихованців гуртків мистецького профілю, а саме: високий, середній та низький, яким відповідають конкретні критерії та показники.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у вивченні досвіду діяльності гуртків мистецького профілю в зарубіжних країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Алексеева, И. В. (2005). *Развитие художественно-творческих способностей студентов к декоративно-прикладной деятельности* (автореф. дис. ... д-ра пед. наук). М.
- Амонашвили, Ш. А. (1989). *Единство цели: пособие для учителя*. М.: Просвещение.
- Антонова, О. Є. (2007). *Теоретичні та методичні засади навчання педагогічно обдарованих студентів*: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
- Барулин, В. В. (2003). Одаренность. Проблемы исследования. *Образование*, 2, 78-93.
- Биковська, О. В. (2007). Реалізація компетентнісного підходу в позашкільній освіті. *Позашкільна освіта та виховання*, 2, 7–17.
- Биковська, О. В. (2006). *Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні*: монографія. К.: ІВЦ АЛКОН.
- Богоявленская, Д. Б. (1997). *Основные современные концепции творчества и одаренности*. М.
- Бусел, В. Т. (ред.) (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ, Ірпінь: Перун.
- Виховна робота в закладах освіти України* (1998). Збірник нормативних документів та методичних рекомендацій, П. К.:ІЗМН.
- Демченко, І. І. (2005). *Творчий розвиток учнів початкової школи засобами образотворчого мистецтва* (дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07). Умань.
- Етнокультурне виховання учнів засобами декоративно-ужиткового мистецтва в умовах позашкільного навчального закладу*: методичний посібник (2016). А. В. Корнієнко (ред.). Д.: Надруковано ПП Дрига Т.В.
- Завгородня, О. (2014). Гендерні аспекти психології художньо обдарованої особистості. *Психологія і суспільство*, 1, 72–90.
- Збірник документів по організації позашкільної освіти* (2002). К.

- Ильин, Е. П. (2011). *Психология творчества, креативности, одаренности*. СПб.: Питер.
- Ильина, Т. А. (1984). *Педагогика*. М.: Просвещение.
- Инновационные технологии в образовании и воспитании одаренных детей: коллективная монография* (2017). А. Ю. Нагорнов. Ульяновск: Зебра.
- Ковбасенко, Л. І. (2008). *Методика виховної діяльності в Малій академії наук України*. К.: Інформаційні системи.
- Компетентнісний підхід у навчально-виховному процесі позашкільного навчального закладу* (2015). В. В. Мачуський (ред.). Харків: «Друкарня Мадрид».
- Коновальчук, М. В. (2013). Виявлення та підтримка художньо обдарованої особистості в контексті педагогіки життєтворчості. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, 7 (14), 72-75.
- Концепція позашкільної освіти та виховання (2005). *Шкільний світ*, 101-102, 3-7.
- Корнієнко, А. В. (2008). *Виховання національної самосвідомості підлітків у позашкільних навчальних закладах* (автореф. дис. ... канд. пед. наук). К.
- Корнієнко, А. В. (2013). Зміст і методи формування етнокультурної компетентності у вихованців гуртків декоративно-вжиткового мистецтва в позашкільних навчальних закладах. *Формування базових компетентностей у вихованців позашкільних навчальних закладах: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. К., сс. 25-27.
- Корнієнко, А. В. (2010). Розвиток творчих якостей особистості учнів у гуртках художньо-естетичного напрямку позашкільних навчальних закладів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 6 (8), 188-195.
- Левицька, В. (2011). Розвиток художньої дитячої творчості в позашкільних навчальних закладах України. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*, 22, 64-73.
- Лекторский, В. А. (1983). *Субъект, объект и познание*. М.: Знание.

- Леонтьев, А. Н. (1971). *Потребности, мотивы и эмоции*. М.: Знание.
- Мачуський, В. В. (2005). Виховання в учнів творчого ставлення до праці у позашкільних закладах науково-технічного профілю. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, сс. 197 – 201.
- Мелик-Пашаев, А. А., Новлянская, З. Н., Адаскина, А. А., Никитина, А. Б., Чубук, Н. Ф. (2010). *Художественная одаренность и ее развитие в школьные годы*. М.
- Моляко, В. О. (2004). Психологія творчості – нова парадигма дослідження конструктивної діяльності людини. *Практична психологія та соціальна робота*.
- Моляко, В. О. (2005). Творчий потенціал людини як психологічна проблема. *Обдарована дитина*, 6, 2-9.
- Назарова, Т. И. (2000). Образовательная среда школы и новые технологии обучения на рубеже XXI века. *Народное образование*, 8, 49-54.
- Новгородская (Нагнибеда), М. М. (2019). Концептуальное выявление профессионально важных качеств художественно одаренной личности ребенка. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, 4 (75), 91-100.
- Організація роботи з обдарованими дітьми у 2005-2006 н. р. (2005). *Управління школою*, 22-24, 88-96
- Панов, В. И. (1998). Некоторые подходы к методологии развивающего образования. *Психологическая наука и образование*, 3-4, 24-32.
- Педагогічні технології: наука – практиці* (2002). С. О. Сисоєва (ред.). К.: ВІПОЛ, Вип. 1.
- Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад* (2001). Постанова № 433 від 6 травня 2001 р. Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/433-2001-%D0%BF#Text>
- Психология одаренности детей и подростков* (1996). Н. С. Лейтес (ред.). Москва: Академия.

- Пустовіт, Г. П. (2004). *Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах*. Київ. - Луганськ: Альма-матер.
- Редіна, О. В. (2009). Деякі аспекти виявлення творчих здібностей школярів у позашкільному закладі. *Рідна школа*, 15-18.
- Рибалка, В. В. (2016). *Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості: термінологічний словник*. Київ; Житомир: Видво ЖДУ ім. І. Франка.
- Сидорова, С. Н. (2013). Выявление художественно одаренных детей как цель их предпрофессиональной подготовки в области искусств. *Современные научные исследования и инновации*, 8. URL: <https://web.snauka.ru/issues/2013/08/25956>.
- Сущенко, Т. І. (1996). *Позашкільна педагогіка*. Київ: ІСДО.
- Сущенко, Т. І. (2007). Позашкільна педагогіка і становлення особистості. *Позашкільна освіта та виховання*, 1, 14–18.
- Сущенко, Т. І. (2000). *Основи позашкільної педагогіки*. Мн.: Бел. Наука.
- Тихенко, Л. В. (2008). *Формування творчих здібностей старшокласників у процесі дослідницької діяльності в Малій академії наук України* (дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07). К.
- Українська психологія: сучасний потенціал* (1996). Матеріали Четвертих Костюківських читань (25 вересня 1996р.). В 3-х томах. К.: Вид-во ДОК-К. Т. III.
- Финогенова, О. Н. (2007). Иницирующий подход в работе. *Одарённый ребёнок*, 3, 100-107.
- Хеллер, К. А. (1997). Диагностика и развитие одаренных детей и подростков. *Основные современные концепции творчества и одаренности*. М.: Молодая гвардия, сс. 243-264.
- Шацкий, С. Т. (1980). Что такое клуб? *Избр. пед. соч.: в 2 т*. Москва: Учпедгиз, Т. 1, 258 -266.

- Шпикалова, Т. Я. (1965). *Развитие детского творчества средствами декоративно-прикладного искусства* (втореф. дисс. ... канд. пед. наук). М.
- Юркевич, В. С. (2010). Современные проблемы работы с одаренными детьми. *Психологическая наука и образование*, 5. URL: http://psyedu.ru/files/articles/psyedu_ru_2010_5_1960.pdf.